

KRONIKA

IVAN GORAN KOVAČIĆ

(Za desetletnico njegove tragične smrti)

Pokrajina, ki nam je dala pesnika in pripovednika Ivana Gorana Kovačića, leži v Gorskem Kotaru, ob reki Kolpi, torej na mejni črti med Hrvaško in Slovenijo. Njegov Lúkovdol, vas, v kateri se je Goran Kovačić rodil 21. marca 1913. leta, je sorazmerno oddaljena od železniških zvez. Njeni prebivalci govore zanimiv jezik, svojevrstno kajkavsko narečje, kateremu sam Goran pravi: kekavsko narečje, zato ker pravzaprav ne govorijo: kaj, ampak: ke. Naglas pa je pod močnim vplivom čakavščine, ki je izrazito zastopana v bližnjem trgu Vrbovsko. S slovenske strani, kjer je Bela Krajina, Župančičeva Vinica, pa tudi govori Starega trga, Poljan, je v teku stoletij nastala zanimiva infiltracija tamošnjih slovenskih narečij.

Ta kraj, v katerem se je rodil Ivan Goran Kovačić, je v preteklih stoletjih močno menjal svoj obraz. Od vseh strani so se selili vanj najrazličnejši prebivalci in puščali sledove, ki so v marsičem vidni še dandanašnji. Ko so po letu 1620. Turki požgali tamošnje vasi, je Vuk Krsto Frankopan, ki je bil lastnik Séverina na Kolpi, naselil v séverinskih krajih Slovence iz Kranjske in Kočevarje, to se pravi Nemce, o čemer še danes pričajo posamezni priimki. Pozneje, v časih Napoleonove Ilirije, so tudi Francozi pustili tukaj svoje sledove. To potrjujejo priimki Maršal, Kobé, Žervé in podobni. Sicer je pa ljudstvo tega kraja živelo vedno siromašno, tlačansko življenje in je bil gozd s svojimi bogastvi tisto, kar ga je hranilo.

Ivan Goran Kovačić se je vpisal v takrat najbližjo gimnazijo v Karlovcu. Pa mu ni bilo dano, da bi jo bil tam tudi končal. Izključili so ga in jo je nadaljeval v Zagrebu, kjer je tudi maturiral in se kasneje vpisal na slavistiko. Preživljal se je zvečine s časnikarstvom in deloma s književnostjo. Priimek »Goran« je povzel po poimenovanju ljudi tistega dela Gorskega Kotarja, v katerem se je rodil. Nasploh je v razvoju njegove človeške in umetniške osebnosti opaziti veliko mero zgodnjega spoznavanja o krivični ureditvi sveta. Še čisto mlad, niti dvajset let star, je napisal značilne verze:

Ja ne ću tvojeg užitka,
ja ne ću kuće ni dvora,
tornjeva tvojih, čija je slika ohola i vitka,
a u njima zrak je leden i vječno pretvaranje,
dok druge siluje mora ...

Moje je drugo načelo —
to bog je moj i mati:
Trpi za bijedne i pati!

— A ako, krvniče, pružiš za izdaju meni srebra,
skovat ću od njega nož
i sjurit ga tebi u rebra.

Čas, v katerem se je Goran razvijal kot človek in književnik in javni delavec sploh, je bil na zunaj na videz ustaljen, toda notranje črviv, zgrajen na nesolidnih temeljih, poln razrednih nasprotij in neenakosti. V zgodnji dijaški dobi se je Kovačić močno navdušil za jugoslovanstvo, kakor so ga tiste čase pridigali po šolah, posebej še na Hrvaškem. Kasneje je odkril hrvatstvo in se močno ogrel zanj. To je vidno tudi v njegovem delu, tako književnem kakor časnikarskem. Na srečo je v Zagrebu našel krog prijateljev, ki so ga vsestransko podprli in mu omogočali širše razglede v življenju in literaturi. Med najvplivnejša dva je treba vsekakor šteti umrlega pesnika Vladimirja Nazorja in akademika dr. Antuna Barca, ki sta vsekakor najodločnejše vplivala, da je Goranov književni opus tak, kakršen je. Prenekateri pripadnik zdrave mladine je tiste čase krenil na levo, vsaj približno sprevidel, kje je resnica in od kod lahko pride rešitev. Tudi Goran Kovačić je bil v njihovi sredi.

Večji del njegovega poklicnega dela, ki ga je moral opravljati kot častnikar v uredništvih zagrebških dnevnikov »Novosti« in »Hrvatski dnevnik«, mu ni šel posebno od srca. Nasploh velja za Gorana pravilo, da je pisal težko in počasi. To nam povedo že originalni rokopisi njegovih del, ki so na eni strani pripravljene s čudno pedantnostjo in prenekateri napisani naravnost kaligrafski, medtem ko so na drugi strani preobloženi s popravki vseh vrst. Treba je pa priznati, da je Goran Kovačić zlasti kot reporter dnevnih listov imel priložnost videti marsikaj, kar bi mu sicer ostalo skrito in nedoživeto. Tako je v pismu, pisanem v Brestovcu, kjer se je zdravil, omenil, da pripravlja roman »Zavezane oči«, v katerem je imel namen pisati o doživljajih na sodnih razpravah. Malo prej je namreč po službeni dolžnosti moral biti reporter »Hrvatskega dnevnika« in poročati o razpravah na sodiščih.

Že pred zadnjo vojno in tudi še potem se je Kovačić s prijatelji ob sobotah shajal v zagrebški gostilni »Carlton« v Gajevi ulici, tam, kjer je bil zadnja leta klub zagrebških novinarjev. Tja je skoraj redno zahajal tudi Vladimir Nazor, ki je bil duša te družbe. Za časa ustaške strahovlade je ta družba, ki se je v začetku še vedno shajala, postajala vedno manjša, kajti prenekateri njen član se je po sili razmer preselil v zapor na Savsko cesto, kasneje pa tudi še dlje, v Staro Gradiško ali kam drugam.

Prišel je dan, ko sta stari, šestinšestdesetletni Nazor in mladi Goran Kovačić tik pred novim letom, v decembru 1942. leta, zapustila Zagreb in po zvezi Konspiratorja, to se pravi takratnega kovinarja Dragutina Sailija, prišla, kakor pravi Nazor v prvem poglavju svoje knjige »S partizani«, v trhem čolnu čez Kolpo v deželo Partizanijo.

Ze po nekaj dneh, 5. januarja 1943. leta, je bila v Nazorjevo čast v Bihacu prirejena posebna akademija, na kateri sta govorila oba pesnika in prijatelja. V uvodu, ki ga je Nazor namenil za knjigo »Hrvatske pjesme partizanke«, v kateri sta imela namen tiskati svoje najnovejše, partizanske pesmi, sivolasi pesnik takole opisuje Gorana:

»Skoraj v vsem sva si bila različna in neenake usode.

V nečem sva se pa le strinjala: v ljubezni, celo v zanesenosti za poezijo. Koliko večernih pa tudi poznih nočnih ur sva prebila skupaj, prebirajoč zvečine klasike, pa čeprav v prevodih: Homerja, Ovida, Danteja, Shakespeara in številne druge manjše, najraje Ruse in Angleže, ki jih je on dobro poznal in pridno prevajal...«

Gorana človeka pa Nazor karakterizira s temle stavkom, ki ga bom citiral v originalu:

»Malko nezgrapan i ne baš najfinijih crta lica, taj je mladi barbarin iz Lukovdola u Hrvatskom Podgorju postao otmjen i sav je, poduhovljen, sjao, kad bi se — katkada i u kasnu večer — žurio k meni, da mi pročita kakav svoj prijevod Shelleyevih stihova.«

Ostareli pesnik je pričakoval, da bosta v partizanih ostala skupaj. Pa so ju kmalu po tisti akademiji v Bihaću ločili. Nazor in Goran sta se potem videla samo še enkrat, v vasi Gračanica na reki Rami v Hercegovini, v malem mlinu, v katerega se je zatekel stari pesnik pred bombniki in o katerem je napisal svojo znano pesem »Mlin na Rami«. Tam, v tistem mlinu, je Goran mimogrede prebral Nazoru svoje najpomembnejše književno delo, poemo »Jama«, ki jo je bil prav tiste dni, na pomlad 1945. leta dovršil. Potem se nista videla nikoli več.

Goran Kovačić je IV. ofenzivo prebil v prvi dalmatinski brigadi, v peti ofenzivi pa je bil s peto črnogorsko brigado. Po kurirju je še poslal Nazoru nekaj svojih novih pesmi in dvoje pisem, ki se pa nista ohranili. V Črni gori, pod Durmitorjem, se je del partizanske vojske razpršil, da bi se laže prebil skozi sovražne zasede. Goran je spremljal prijatelja dr. Miloševića iz Beograda, ki je bil ranjen. V vasi Vrbnica v okraju Foča so ju staknili četniki in ju ubili. To se je zgodilo pred desetimi leti, sredi julija 1945.

V kakšnih okoliščinah je prebil Goran Kovačić zadnje tedne svojega kratkega življenja, nam najslikoviteje pričajo vrstice iz članka kapetana Svetozarja Prijića, ki je bil natisnjen v 4. številki partizanskega lista »IX. udarna divizija«. Tam je med drugim zapisano:

»Bilo je točno 19. junija 1945. leta.

Šli smo jaz in štirje tovariši, se pretikali skozi velikanske in nepregledne gozdove Zelen-gore lačni, bosí in onemogli. Ko smo tako hodili, ali bolje rečeno, ko smo tako tavalí v neznano smer, smo z v tla uprtimi očmi iskali, če ne bi kje opazili česar koli, kar bi bilo mogoče jesti, konjsko kost ali pa polža. Naša zunanost je bila obupna. Obraze smo imeli podaljšane od slabosti in shujšanosti, naše oči, ki so kar naprej iskale in prežale, pa je bilo komaj videti v očnih jamah. Kolena so nam klecala, roke so se nam tresle in naša telesa so bila v vsakem pogledu na vrhuncu onemoglosti.

V taki duševni depresiji smo pohajali okrog, spuščajoč se po strmem pobočju, in okrog četrte ure smo zagledali skupinico tovarišev in tovarišic, ki so bili v prav takem položaju kakor mi. Ker so sedeli in počivali, smo se jim približali, toda ker smo bili v istem položaju mi in oni, nismo drugi drugim posvečali posebne pozornosti. Takrat sem zraven sebe zagledal visokega tovariša bújnih las v beli sukneni obleki. Imel je majhno puško in torbico, menda je imel svoje stvari v njej, in par opank iz goveje kože je visel čeznjo, ki so bile otrdele in skrčene, on pa je bil popolnoma bos. Potez na obrazu mu sploh nisem mogel razločiti. Bil je neobrit, sicer je bil pa tak kakor mí, pa ni mogoče ugotoviti, ali je bil podoben človeku ali čemu drugemu. Le-to je bilo razločno videti, da je utrujen in lačen. Pokrivala ni nosil, pa so mu lasje viseli na obraz.

— V kateri enoti si bil? — sem ga vprašal, pa se skoraj niti ozrl nisem nanj, ker mi je pogled odromal nekam v daljavo. Pogovarjati se je začel z menoj, čeprav ni bil obrnjen proti meni.

— Bil sem pri štabu desete hercegovske, pete črnogorske in prve dalmatinske brigade.

Takrat sem se domislil, da ga na videz poznam, ker sem prihajal v štab brigade in ga videl tamkaj.

— Ime mi je Goran Kovačić, sicer sem književnik in pesnik, — je nadaljeval. Takrat sem ga popolnoma spoznal, ker smo v brigadi govorili o njem in o njegovem književnem delovanju.

Potem sem se mu nekako popolnoma približal in po krajšem razgovoru o tem in onem, kar nama je padlo na pamet, smo v dveh skupinah odšli naprej, ker so nas tovariši opozorili, da moramo iti, da pridemo do večera do neke vode. Vsi smo stopali v koloni drug za drugim, nič več nisva govorila, le oči so začele s svojim starim opravlkom in buljile v tla, če bi našle karkoli za pod zob.

Ko smo se zvečer ustavili tik neke rečice, sem povabil Gorana v svojo skupino, naj bo z nami, kajti niti posode ni imel niti noža in tudi ni mogel česar koli dobiti za večerjo. Tako smo večerjali kuhano travo in koprive in vsi onemogli plegli ob ognju, da prebijemo noč v upanju, da nam bo jutri le mogoče boljše. Drugi dan smo šli naprej po hudem dežju in po celodnevni hoji smo tako ubogi in še bolj lačni prišli do nekakih kolib. V bližini smo staknili mrtve konje, ki so začeli že trohneti. Meso smo rezali ž njih in ga pekli na ognju in ga jedli. Takrat sem kazal Goranu, kje naj ga odtrga s konja in kako ga mora speči. Zvečer, ko sva nekaj malega pojedla in se osušila, sva nadaljevala razgovor, ker zaradi silne lakote in uši nisva mogla spati. Pogovarjala sva se o vsem mogočem. O književnosti, glasbi, o športu. Pripovedoval mi je, kako mu je šlo v partizanskem življenju in kako je takrat pisal. Govoril mi je o »Jami«, katero sem šele pozneje prebral. Kar naprej je omenjal Nazorja, sedanjega predsednika ZAVNOH, in njegova književna dela.

Tri dni smo ostali na tistem kraju, ker zaradi deževja nismo mogli naprej. Tretji dan okrog poldne je prišla k nam še ena skupina tovarišev in tovarišic, izmed katerih je Goran poznal dr. Simo Miloševića, člana AVNOJ. Nekaj časa so se zadržali pri nas in iz njihovih pripovedovanj smo zvedeli, da se vračajo v Črno goro. Tudi Goran je odšel ž njimi.

Nikoli več ga nisem videl.

In ne bom ga videl, ker je z vso skupino, v kateri je bil, nesrečno končal. Ubili so jih... Kdo? Banditi, ki so jih našli v vasi Vrbnici in jih pobili.«

Tako Prijic.

»Prerezali so grlo, ki je tako iskreno in močno grmelo iz bratske hrvatske duše zaradi ustaških zločinov nad srbskimi nebogljenci. Nikoli bolj pošteno in bolj človečansko delo pesnika ni bilo grje kaznovano in čelo zločinca ni bilo še nikdar omadeževano z nesramnejšim zločinom.«

To so besede Moša Pijade, ki jih je zapisal v članku o Vladimiru Nazorju o Goranu in njegovem strašnem koncu.

Tako je komaj trideset let star končal eden najnadarjenejših hrvatskih pesnikov svojega časa. Skoraj dobessedno se mu je izpolnila želja iz njegove klasične pesmi »Moj grob«:

Na planini črni, tam naj bo moj kot,
volčji nad njim lajež, črnih vej šumot,
večni piš poleti, v zimi debel sneg,
molku moje jame nemogoč pobeg...
Nihče naj ne pride, le prijatelj drag, —
in kadar se vrne, sled naj poravnava.

*

Te vrstice so v prvi vrsti pisane, da bi osvežile spomin na tragično padlega književnika, zato bo Goranovo književno delo kljub njegovi pomembnosti omenjeno le čisto na kratko. Začel je mlad, komaj osemnajstleten, leta 1931. In ne s pesmijo, ampak s prozo. Proza mu je sploh bolj ležala kakor pesem. V začetku je sodeloval v dijaških listih »Mladost« in »Vihor«. Že v mladih letih, na gimnaziji, je proučeval poleg hrvatskih tudi slovenske in srbske pesnike. Skupaj s še nekaterimi je izdal knjigo »Lirika 1932«. Tu je natisnjen večji del njegove mladostne lirike.

Prihod v Zagreb, stiki z drugimi književniki in študij so dobro vplivali na njegov književni razvoj. Sodeloval je v vseh vplivnejših hrvatskih književnih revijah, tako v »Hrvatski reviji«, »Hrvatskem kolu«, v »Književniku« in v »Evoluciji«. Edina čisto njegova knjiga, ki je izšla, dokler je bil Goran živ, so bili »Dnevi jeze« (Dani gnjeva), ki mu jih je natisnila Matica Hrvatska l. 1936. Zbirka sedmih novel je naletela na ugoden sprejem. V tej svoji prvi res samostojni knjigi je Goran prikazal življenje svojega domačega kmetiškega ljudstva v boju z izkoriščevalci in nasilnim, diktatorskim režimom. Goran je namreč svoje Lukovdolčane in njihove probleme tako nadrobno poznal, da jih je v tej svoji prozni knjigi res živo in avtentično podal, hkrati z malomeščanskimi elementi, to se pravi s cerkveno in posvetno hierarhijo vred, ki je tiste čase vladala njegovemu ljudstvu. Niti triindvajsetletni mladenič je s to s hrvatstvom prekašano knjigo, v kateri so pravzaprav osrednji motiv Jevtičeve volitve, pokazal in dokazal, da zna zgrabiti také politično kakor tudi socialno pomembno snov in jo tudi umetniško dovolj dognano podati.

Kasneje je napisal še vrsto realističnih novel, ki so zvečine zajete iz življenja ljudi njegovega rojstnega kraja, tistih krepkih, narurnih in uporniških Prigorcev. To so novele, napisane po letu 1936, ki so sedaj, po zadnji vojni, izšle v zbranih delih (tretji zvezek) pod naslovom »Sveti preklinjevalec« (Sveti psovač). Nedovršen je ostal roman »Brod na potoku«, do polovice pa je Kovačić napisal roman »Božji boben«.

Bogata je tudi njegova pesniška žetev. Zbirka pesmi »Ognji in rože« je v celoti napisana v kajkavščini pesnikove ožje domovine. Mnoge izmed teh pesmi so motivično zajete iz socialne problematike vaškega življenja. Zlasti udarni sta »Pesem drvarjev« in pa »Svobodni sin«. Razen kajkavskih pa je Goran napisal tudi precej štokavskih pesmi. Najbolj znane so: Samemu sebi, Trupla potujejo, že omenjena Moj grob, Mrakoten čas in še prav posebej K u k a v i c e s končnim refrenom: Kuku!, ki ga pa v šesti, zadnji kitici zamenja dvojni: Mai piú!

Svoj najgloblji pesniški in človeški krik nad podivjanostjo ljudi v našem stoletju, hkrati pa najrealističnejši prikaz sadizma in krvoločnosti v zadnji

vojni je Kovačić podal v poemi »Jama«, ki pomeni njegovo najboljše književno delo. Ta poema je nastala v prvih mesecih leta 1943, v partizanih, nekaj mesecev pred pesnikovo tragično smrtjo. Razdeljena je v deset poglavij, ima pa skoraj štiri sto verzov. V nji je prikazana vsa groza, ves zločinski bes klavcev nedolžnih žrtev, iztikanje oči, rezanje ušes, vse tisto, kar so ustaški razbojniki počenjali zlasti nad pravoslavci. Poema je pisana v prvi osebi, tako da izzveneva kot vnaprej videna avtobiografija. Človeku se dozdeva, kot bi pesnik opisoval svojo lastno krvavo smrt, ko pravi:

Negdje je cvrčak pjevo; oblak pokri
začas u letu sjenom cijelo polje.
Čuo sam, kako jedan krvnik mokri,
a drugi stao široko da kolje.
Sve to mi zasja u sluhu ko u vidu,
sa bljeskom sunca na nóżnome bridu.

Preseneča dvojnost njegove »Jame«. Na eni strani je privlačna liričnost posameznih stihov, na drugi zgoščena, več kakor realistična epičnost krvavega dogajanja. V tem pogledu pomeni ta poema v veliki meri nasprotje dotedanjemu načinu njegovega pesniškega ustvarjanja. Poema je prevedena v več tujih jezikov. Slovenski prevod, ki je bil objavljen že pred leti, je menda nekje zastal.

Ob koncu naj vsaj z besedo omenim še Goranovo prevajalsko delo. Prevajal je angleške, ruske in francoske pesnike in v zbirki njegovih izbranih del, ki obsega v redakciji Dragutina Tadijanovića sedem knjig (osma napovedana sploh ni izšla), je kot predzadnja knjiga izšla zbirka njegovih prevodov tuje lirike. Tu je dolga vrsta angleških lirikov od Shakespeara, Popa, Burnsa, Wordswortha in Coleridgea do Byrona, Shelleya, Keatsa, Elizabeth Browning, Tennysona, Wilda, Joyceja, Poea in novejših, nekaj francoskih simbolistov (Rimbaud, Samain, Maeterlinck), pa tudi nekatere pesmi Sergeja Jesenjina.

Prevedel je tudi nekaj slovenskih pesmi, tako Gradnikove »Napise za mesece«, nekaj Golie in Kocbeka.

Tudi sicer je bil Goran večkrat v tesnejših stikih s slovensko književnostjo, zlasti po svojem obisku v Sloveniji. V poletju 1940. leta je »Ljubljanski zvon« prinesel štiri njegove pesmi. Tista leta pred drugo svetovno vojno je sem in tja v Zagrebu pisal o nekaterih slovenskih književnikih, tako o Gradniku — pesniku kmetov, o pokojnem Ivu Brnčiću, Hrvat — slovenskem književniku. V članku o Gradniku daje značilno primerjavo med Gradnikovim in Župančičevim pesniškim ustvarjanjem. Zdi se mi, da je prav Gradnik dal Goranu povod za prevajanje »Portugalskih sonetov« Browningove, katere je tudi sam prevajal.

Seveda je Goranovo delo s področja književne kritike in esejistike zdaleč obilnejše in v zbranih delih zajema dve knjigi, četrto in peto, ki imata naslov »Eseji i ocjene« in »Prikazi i članci«. Prva je tehtnejša. Tu je prikazal Ivana Kozarca, Isa Velikanovića, Cesarca, Kolarja, Novaka Simića, Kaleba, A. B. Šimića, Nikolo Polića, Tadijanovića, Ranka Marinkovića in še nekatere, torej zvečine same sodobnike, in to najmlajše, ki so šele nastopali. Opozarjam tudi

na njegove sicer kratke, toda zgoščene filmske kritike, ki pomenijo sploh začetek prave filmske kritike pri nas.

Še to! Leta 1948. je naš Božidar Jakac narisal v spomin pesnikovi materi Ruži Goranov portret. S tako gorečo željo je čakala dan, da bi obiskala sinov grob sredi Balkana, kakor so ga lani ta čas ugotovili. Pa ji ni bilo dano. Letošnjo pomlad je točno na Goranov rojstni dan, 21. marca, štirideset let potem ko ga je rodila, omahnila v grob.

Cena slehernega književnega dela leži v tem, koliko je zmoglo odsvitati podobo svojega časa, dogajanj, človeka v času. Goran Kovačić je doumel ta klic, dojel je utrip dobe, zlasti zadnja leta svojega življenja se je dostojno uvrstil med borce za pravičnejši in lepši svet, dokler ni z odhodom na osvojen ozemlje, s svojo »Jamo« in s svojo tragično smrtjo dokazal, da je bil resnični pesnik-borec za pravice svojega ljudstva.

Tone Potokar

RAZGLEDI

APOLOGIJA LIBERALNEGA HUMANIZMA

(Zapisek ob knjigi Stefana Zweiga »Včerajšnji svet«)

Bogomil Fatur

»Od vseh njegovih problemov me zanima le eden, tisti namreč, ki se stavi nam vsem danes z enako tehtnostjo in ostrino kakor takrat: kako ostati svobodni, kako sredi brezsrčnega in pobesnelega časa ohraniti čistost duhá?«

(Stefan Zweig, nedokončano delo o Montaignu, leta 1942.)

1

Pred dobrimi desetimi leti je kot emigrant v Južni Ameriki (v brazilskem mestu Petropolis) napravil samomor nemški pisatelj in esejist, eden izmed najbolj popularnih avtorjev v razdobju med obema vojnama, Stefan Zweig. To je bil pisec starega avstrijsko-židovskega porekla, kot književnik in humanist sodobnik in somislec takšnih velikih evropskih duhov kot so bili Romain Rolland, Thomas Mann ali lani umrli Benedetto Croce. Ni bil v toliki meri izvorni pisatelj kot dosti bolj izredno prefinjeni in spretni biograf znamenitih ustvarjalcev iz prejšnjih dob, katere je znal mojstrsko oživljati s svojo čudovito erudicijo, kulturo in barvitostjo jezika. Od Erazma Rotterdamskega do Balzaca in Tolstoja, od Marije Stuart do Magellana je znal najti celo plejado znamenitih evropskih osebnosti, ki jim je s peresom zvestega in nadarjenega življenjepisca pripravil dovršene vies romancées, katerih mnoge je v nemirnem času tridesetih let čitalo in ljubilo tudi naše občinstvo, saj so bile nekatere prevedene v slovenščino, vse ostale pa so bile splošna last evropskega in tudi našega izobraženca.

Zweigova poslednja dokončana knjiga se imenuje »Die Welt von Gestern« in predstavlja »spomine Evropejca«, kot pripominja njen podnaslov. Izšla je že